

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13924722>

KANT TRANSENDENTAL FALSAFASINING GNESO-FALSAFAVIY TAMOYILLARI

Bahramova Zamira Shamsiddin qizi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada jahon hamda milliy olimlarimiz izlanishlari va bu sohada olib borgan ishlaridan kelib chiqqan holda Immanuel Kantning gnoseologik tamoyillari rivojlanish tarixini, milliy qadriyatlarimiz, milliy mafkuramiz va nemis falsafasining bugungi zamonda o‘zaro o‘xshashligi, uyg‘unligini va shu bilan birga o‘zaro farqli tomonlarini yoritib berishga, Kant ilmiy ijodining tanqiqiy davri va tanqidiy davrgacha bo‘lgan transdental falsafasining kosmologik g‘oya va kategoriyalarini ochib berishga hamda zamonaviy jamiyatda Kant transsendental falsafasining ijtimoiy-axloqiy ahamiyati ochib berish ilmiy izlanishlar orqali ko‘rib chiqildi va xulosalar yozib borildi.

Kalit so‘zlar: “Invent” jamiyat, transdensial falsafa, Kant, g‘oya, mafkura, gneseologik tamoyil, kosmologik g‘oya, tanqidiy davr, nemis falsafasi, izlanish.

ABSTRACT

In this article, based on the researches of our world and national scientists and the work carried out in this field, the epistemological principles of Immanuel Kant show the history of development, our national values, our national ideology, and the mutual similarity and harmony of German philosophy today. to illuminate the different aspects, to reveal the cosmological ideas and categories of the transcendental philosophy of the critical period of Kant's scientific work and before the critical period, and to reveal the socio-ethical importance of Kant's transcendental philosophy in the modern society were considered through scientific research and conclusions were written.

Key words: "Invent" society, transcendental philosophy, Kant, idea, ideology, gnesological principle, cosmological idea, critical period, German philosophy, research.

АБСТРАКТНЫЙ

В данной статье на основе исследований наших мировых и отечественных ученых и работ, проведенных в этой области, гносеологические принципы Иммануила Канта показывают историю развития, наши национальные ценности, нашу национальную идеологию, а также сходство, гармонию и в то же время немецкая философия сегодня осветит различные аспекты, раскрыть космологические идеи и категории трансцендентальной философии критического периода научного творчества Канта и до критического периода, а также раскрыть социально-этическую значимость. Трансцендентальная философия Канта в современном обществе была рассмотрена посредством научных исследований и написаны выводы.

Ключевые слова: *«Изобретать» общество, трансцендентальная философия, Кант, идея, идеология, гносеологический принцип, космологическая идея, критический период, немецкая философия, исследование.*

Kirish: “Mamlakatimizda bugungi kunda butunjahon ilm-fanini yaqindan o‘rganishga, jahon ilm-fan yutuqlarini milliy qadriyatlarimiz bilan uyg‘unlashtirgan holda, ta’lim muassasalarida, oliy o‘quv yurtlarida namuna va sinov-tajriba sifatida keng foydalanish bosqichma-bosqich yo‘lga qo‘yilmoqda. Jumladan, Germaniyaning Gyote universiteti tashkil etilganligi va unda kadrlar almashinuviniung yo‘lga qo‘yilganligi, akademik almashinuvning esa bir qancha fondlar, “ Invent” jamiyati, German-o‘zbek milliy jamiyatlarining uzluksiz faoliyati fikrlarimizga yorqin dalildir. Bundan tashqari, mamlakatimizda “Harakatlar strategiyasi” nomli davlat qonunchilik dasturining tashkil etilib, uning amaliyotda qo‘llanib borishi bugungi kun yoshlarining eng katta yutuqlaridan biri desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Biz yuqorida nomlarini sanab o‘tayotgan har bir davlat dasturi, qonunlari, ijtimoiy fondlar bularning barcha barchasi ikki davlat o‘rtasidagi madaniy, estitik, ijtimoiy- ta’limiy- bir qancha jabhalardagi madaniy merosni saqlash, do‘stlik ko‘prigini, aloqalarini kelgusi avlodga ham sof va samimiy holatda yetkazishga asos sifatida tashkil etilgan. Bu aloqalar yurtimiz uchun ham, boshqa yurt vakillari uchun ham o‘qishga, ta’limga bo‘lgan motivatsiyaning yanada sohishiga, davlatlarda vaqtni mazmunli tashkil etishga va ziyolilar qatlami vakillari sonini yanada oshirishga qaratilgan izlanishlarning tub

zamiri, asos-poydevoridir. Zero, biz bugun erkin va mustaqil, har jabhada mukammal va yutuqqa erishuvchi bir porloq kelajakni tasavvur qilar ekanmiz, ertangi yorug‘ kunlarimiz uchun bugun aynan yuqorida aytib o‘tgan poydevorimiz asosini po‘lat kabi metin va pishiq holda yaratmog‘imiz darkor”.¹

Adabiyotlar tahlili: Kant bir falsafachi sifatida faqatgina ong faoliyatiga, subyektga urg‘u berib qolmadi, balki mumtoz nemis falsafasini yanada to‘laqonli ochib berishga, yangi metodlarni shakllantirishga harakat qildi. Balki aynan shu sababli ham Kant vafotiga ikki yuz yildan oshgan bo‘lsada, bugun uning nazariya va g‘oyalari hali hamon falsafa fanida eng kerakli manba sifatida qaralmoqda, yosh falsafashunoslarga amaliy va tanqidiy maktab bo‘lib xizmat qilmoqda. U Karl Marksning tarixiy materializmi, materialistik dialiktika va an‘ana kabi tushunchalarini bosqichma-bosqich olib tashlash, fan sifatida mantiq fanini yuzaga chiqarishga harakat qilardi. Keyinchalik aynan uning intilishlari A. Shopengauger tomonidan asos solingan falsafiy an‘analarning rivojlanishi uchun ham asos bo‘lib xizmat qildi. Kant ilmiy ishlari o‘rganilar ekan nafaqat falsafa sohasida, balki boshqa fan sohalarida ham uning ishlari asos manba bo‘lib xizmat qilganligini ko‘rishimiz, guvohi bo‘lishimiz mumkin. Matematik olimlar sanalgan D. Hilbert va L. Bruver kabi olimlar biror matematik yangilik yaratshdan avval Kant suhbatiga oshiqishar, undan biror yangilik olishga harakat qilishardi. Masalaning eng qiziqarli tomoni shundaki, Kant hayotlik vaqtlarida ham, uning vafotidan keyin ham uning ishlari mafkura rivojlanishing asos manbasi bo‘lib uning do‘stlariga ham, raqiblariga ham birdek foydali xizmat qilgan. Bir vaqtlar Kant va uning asarlari, bilimlarini hech qachon kerak bo‘lamaydi degan insonlar qattiq yanglishishgan edi. Hatto, bir vaqtlar Immanuilning ishlarini o‘z jurnalida chop etmagan bosh muharrir, biroz vaqt o‘tib o‘z jurnalini aynan Kant faoliyat olib boradigan soha jurnaliga o‘zgartirishgacha boradi. "Sof aql tanqidi" asarida Kant odamlarning iroda erkinligiga ega ekanligi, o‘lmas ruh va Xudo borligi

---

¹ Bahramova Zamira Shamsiddin qizi. "Kant ransdensensial g‘oyalarining gnesiologik tamoyillari" mazvusi ostidagi magistrlik dissertatsiyasidan olindi.

haqidagi mantiqiy imkoniyatni tan olishimiz mumkin bo'lsa-da, u biz hech qachon ular haqida ijobiy bilimga ega bo'la olmaymiz, deb ta'kidlagan edi.

O'zining axloqiy asarlarida esa Kant bu voqeani murakkablashtiradi. Uning ta'kidlashicha, bu obyektlarni bilishning nazariy imkonsizligiga qaramay, ularga ishonish axloqiy harakatning (va umuman amaliy bilish uchun) old shartidir. Shunga ko'ra, erkinlik, boqiylik va Xudo "amaliy aqlning postulatlaridir". Biz erkinlikdan boshlaymiz. Kantning ta'kidlashicha, axloq va u bilan birga keladigan majburiyat faqat odamlarda iroda erkinligi mavjud bo'lganda mumkin.

"Kant "Groundwork" asarida biz erkin ekanligimiz haqidagi taxmin bizda amaliy aqlga ega ekanligimiz va o'zimizni amaliy vositachi sifatida o'ylashimiz natijasida kelib chiqadi, deb taklif qiladi. Har safar men muhokama qilishni talab qiladigan tanlovga duch kelsam, men oldimdagi variantlarni haqiqatan ham ochiq deb hisoblashim kerak. Agar men o'z harakat yo'limni oldindan belgilab qo'ygan deb o'ylasam, unda hech qanday tanlov bo'lmaydi. Bundan tashqari, mulohaza yuritishimni haqiqat deb hisoblagan holda, men o'z harakatlarimning oqibatlarini haqida o'ylayman. O'zlikdan kelib chiqadigan sabab-oqibat tushunchasi iroda erkinligi tushunchasidir. Shunday qilib, men qanday harakatlar qilishim haqida o'ylayotganimning o'zi, men tanlovim haqiqiy ekanligini va shuning uchun men erkin ekanligimni taxmin qilishimni anglatadi. Kant ta'kidlaganidek, barcha amaliy agentlar "erkinlik g'oyasi ostida" harakat qiladilar. Bu dalil Kantning maqsadlari uchun etarlicha kuchli ekanligi aniq emas. Mavqega ko'ra, men o'zimni erkindek tutishim kerak, lekin o'zimni erkindek tutishim hech qanday holatda men haqiqatan ham erkin ekanligimni anglatmaydi.

Eng yaxshi holatda, men o'zimni erkindek tutganim sababli, axloq meni haqiqatan ham majburlayotgandek harakat qilishim kerak. Bu axloqiy qonun haqiqatan ham meni majburlashini tasdiqlamaydi. Yana adabiyotda Kant argumentlarining tuzilishi va muvaffaqiyati haqida ko'p bahs-munozaralar mavjud. Shu bilan birga, Kantning axloqiy loyihasining muvaffaqiyati uning iroda erkinligi haqidagi dalillari bilan bog'liq

yoki pasayganligi va bu nazariyaning umumiy kuchi yuqori darajada bizning erkinligimizga bo'lgan ishonchimizning epistemik maqomi bilan belgilanadi". [Bahramova Zamira Shamsiddin qizi. "Kant ransdensdensial g'oyalarining gnesiologik tamoyillari" mazvusi ostidagi magistrlik dissertatsiyasidan olindi]

Natijalar: Biz yuqorida Immanuil tomonidan yozilgan bir qancha asarlarni nommanom keltirib o'tdik. Bu asalarning aksariyati nazariy falsafa, estitika, etika, axloq, naturfalsafa kabi bir qancha fanlarning muammolariga daxldor edi. Kant falsafaning asosini tashkil etadigan asos fanlardan deb keltirib o'tadi. Bu fanlarning metodlaridan unumli foydalangan holda Kant falsafadagi an'ana bo'lgan bir yoqlamalik qarashni chetlab o'tadi va uning qarashlarida ham sensualistik, ham ratsionalistik yondashuvlarning yonma- yon keltirilishini guvohi bo'lamiz. Bir qarashda hammasi juda osondek bo'lib ko'rinadi, ammo biz hozir shunchaki o'qiyotganlarimiz va yozayotganlarimiz bu bir insonning, buyuk faylasufning butun hayoti mazmunini tashkil etgan, bu satrlarga, bu yozuvlar orasiga uning ellik yillik, ya'ni yarim asrlik izlanishlari yashirib qo'yilgandek. Buning yaqqol isboti sifatida shuni ayta olamizki, olim ellik yoshga to'lganidagina ilk mustaqil falsafiy nazariyasini yaratdi. U qaysi bir ijodkorning, qaysi bir buyuk allomaning ijodida yangilik ko'rsa o'rganishga harakat qilar, o'zidan yoshi katta yoki kichik ekanligining, nasl-nasabning, hattoki, qaysi soha yoki fandagi ijodkor bo'lishing ahamiyati yo'q edi, ularning barchasi faqatgina "ustoz-bilim olinadigan buyuk shax" timsoli ostida gavalantirilar edi. Balki, aynan yuqorida sanalganlar sababli bo'lsa kerak, Immanuil o'ziga bir qancha olimlarni, jumladan, Martin Knutsen, Xristian Volf, Leybnits, Nyuton, Aristotel kabi buyuklarni ustoz deb bilgan, ularning olib borgan ishlarini ruhan davom ettirishga harakat qilgan. U o'zining ustozlari orasidan ruhiy ta'sir qamrovi keng bo'lgani va falsafiy-mantiqiy kategoriyalarni, idrok haqidagi ta'limotlarni o'rgatgani deb mashhur yunon faylasufi Aristotelni alohida ta'kidlasa, aql imkoniyati borasidagi nazariyalar ichida eng ta'sirlantiruvchi deya Platon g'oyalarini ham e'tirof etadi.

Muhokama: Kantning axloqiy nazariyasi axloqiy harakat qilish va aqlga muvofiq harakat qilish bir narsa, degan g'oya atrofida tashkil etilgan. Aqlli vositachi bo'lganligi

sababli (ya'ni, amaliy aqlga, manfaatdor va maqsadga yo'naltirilgan aqlga ega bo'lganligi sababli) amaliy aql buyurgan axloqiy qonunga rioya qilishga majburdir. Aksincha qilish mantiqsiz harakat qilishdir. Kant axloqiy qonunlardan xabardor bo'lgan mantiqiy vosita bo'lishdan kelib chiqadigan burchga urg'u berganligi sababli, Kant nazariyasi deontologiyaning bir shakli hisoblanadi (deon - yunoncha "burch" yoki "majburiyat" degan ma'noni anglatadi). Shunday qilib, falsafiy va ekzegetik mulohazalarni narsalarning o'zi umumiy rasmda rol o'ynashi kerakligi haqidagi g'oyani qo'llab-quvvatlash uchun keltirilishi mumkin - mehr haqidagi yanada ishonchli va izchil hikoyaning bir qismi sifatida, shuningdek, Kantning mo'tadil tabiatini adolatli qilish uchun desak mubolag'a bo'lmaydi.

Xulosa: "Kantning transsendental idealizmi talqini jihatidan ham, falsafiy baho jihatidan ham o'ta ziddiyatli ta'limotdir. Kant jargonini zamonaviyroq zamonaviy falsafiy lug'atga tarjima qilishga urinish bilanoq, ko'pincha muhim bahs-munozaralarga nisbatan o'z pozitsiyasini egallashga to'g'ri keladi. Qarama-qarshi talqinlar ko'pincha nozik va juda yaxshi ishlab chiqilgan bo'lib, ko'p hollarda Kantning transsendental idealizmini qo'pol mulohazalar va ochiq xatolarga tayanmaydigan izchil pozitsiya sifatida ko'rsatishga qaratilgan; ba'zi boshqa hollarda, maqsad - Kant ta'limotining falsafiy jihatdan himoya qilinadigan qismlarini qutqarish, shu bilan birga rasmiy umumiy nuqtai nazarning ba'zi jihatlarini ochiqchasiga qo'yib yuborishdir.

„Kantning transsendental idealizmi o'sha vaqtlarda mavjud bo'lgan boshqa g'oya va qarashlari bilan qarama-qarshi va o'xshash keladi. Bu esa Kant faqat qarshi chiqish, mavjud g'oyalarni buzishni emas, haqiqatni anglash, uni ochishga xarakat qilgan. Mazkur yo'ldagi ilmiy tadqiqotlarni keng olib borgan va Kant o'zining fikrlarini hamma uchun tushunarli tarzda to'liq yoritib berishga harakat qilgan. Bu esa Kantning idealizmi an'anaviy o'ylanganidan ko'ra falsafiy jihatdan hayotiyroq ekanligini ko'rsatadi.

Kant o'zining transsendental idealizmi orqali ilm-fanda rivojlanishda burulishni yasay oldi. Bu orqali esa yangidan-yangi kashfiyotlar olam yuzini ko'rdi. Kant bu

darajaga erishish uchun o'sha davrda hukmron bo'lgan mafkurani noto'g'riligini qo'rqmasdan ayta oldi. Bu orqali kelgusi avlodlarning chuqur hurmat-ehtiromiga sazovor bo'ldi.

Shunday ekan, bugungi kunda ham inson biror sohada katta natijaga erishishni istar ekan, bu yo'lda uchrashi mumkin bo'lgan barcha to'siqlardan qo'rqmasdan harakatlana olsagina, o'zi ko'zlagan marraga erishishi mumkin.

Kantning transsendental idealizmi orqali fanga qo'shgan yorqin hissasi sababli, Kantdan barcha birday minnatdor va uning ilmini o'rganib, rivojlantirish orqali xuddi Kant singari insoniyat rivojiga hissa qo'shish bugungi kunda har birimiz uchun ham qarz, ham farzdir".¹

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jumaboev Y. O'zbekistonda falsafa va axloqiy fikrlar taraqqiyoti tarixidan. Toshkent: "O'qituvchi". 1997.-B.78.
2. Jo'rayev N. Tarix falsafasining nazariy asoslari. Toshkent. 2008.-B.67.
3. Majid Fakhiy. A History of Islamic philosophy. New York. 2004.-P.78.
4. Mamashokirov S. Falsafa. Toshkent: "Sharq". 2005.-B.123.
5. Mo'minov A, Yo'ldoshxo'jayev H, Raximjonov D. va boshqalar. Dinshunoslik. Toshkent: "Mehnat". 2004.-B.294.
6. Po'latova D, Qodirov M va boshqlar Falsafa tarixi: Sharq falsafasi. Toshkent. 2015.-B.43.
7. Bahramova Zamira Shamsiddin qizi "Kant transsendental falsafasining gnoseologik tamoyillari" mavzusi ostidagi magistrlik dissertatsiyasi. T-2023.
8. Choriyev A. Inson falsafasi. Toshkent. 2006.-B.90.
9. Yo'ldoshev S. Antik falsafa. Toshkent. 1999.-B.87.
10. Yo'ldoshev S va boshqalar. Qadimgi va o'rta asr G'arbiy Yevropa falsafasi. Toshkent. 2003.-B.187.

¹ Bahramova Zamira Shamsiddin qizining magistrlik dissertatsiyasi xulosa qismidan olindi.